

Mokslinis gyvenimas

SU KOKIAIS IŠŠŪKIAIS SUSIDURIA DABARTINĖ LIETUVIŲ ISTORIOGRAFIJA? TREČIOJO LIETUVOS ISTORIKŲ SUVAŽIAVIMO BAIGIAMOJI DISKUSIJA

„Lietuvos istorijos studijų“ redakcija publikuoja trečiojo Lietuvos istorikų suvažiavimo, kuris vyko 2013 m. rugsėjo 26–29 dieną, baigiamosios diskusijos „Su kokiais iššūkiais susiduria dabartinė lietuvių istoriografija?“ kiek sutrumpintą stenogramą.

Diskusijoje dalyvavo prof. dr. Egidijus Aleksandravičius (Vytauto Didžiojo universitetas), prof. dr. Alfredas Bumblauskas (Vilniaus universitetas), prof. dr. Arūnas Gumuliauskas (Šiaulių universitetas), prof. dr. Rimvydas Petrauskas (Vilniaus universitetas), dr. Darius Staliūnas.

Diskusiją moderavo doc. dr. Aurimas Švedas (Vilniaus universitetas).

Aurimas Švedas: Jeigu istorikų suvažiavimas, patvirtinantis ir palaikantis mūsų bendruomenės gyvastį, yra džiaugsmingas renginys, tai jį užbaigianti diskusija, tikriausiai, bus labiau susijusi su įvairių rūpesčių ir problemų svarstymu. Tokia linkme kreipti mūsų žvilgsnius ragina pati diskusijos tema. Taigi, šiandien kalbėsime, perfrazuojant Lucieną Febvre, apie tuos mūsų dėl istorijos, kuriuos teko pralaimėti arba kurių baigtis dar nėra iki galo aiški. Diskusijoje norėčiau analizuoti tris temas: istorikas ir visuomenė, istorikas ir politika, istorikas ir akademijė.

Pirmąją diskusijos klausimą norėčiau pateikti profesoriui Rimvydui Petrauskui. 2005-aisiais „Kultūros baruose“ vykusios diskusijos, kurioje buvo aptariami pirmojo Lietu-

vos istorikų suvažiavimo rezultatai, metu Jūs suformulavote tokią tezę: Lietuvoje susiklostė paradoksali situacija – istoriografija paskutinius penkiolika metų sparčiai vystosi; o per tą patį laikotarpį neįvyko esmingesnių permainų visuomenės istorinėje sąmonėje. Ar panašias disproporcijas / disonansą tarp istoriografijos ir visuomenės galima fiksuoti ir 2013-aisiais? Istoriografijoje kalbama apie postmoderną, mažuosius naratyvus, istorinę antropologiją, o tauta ir toliau jaučiasi „maža, bet su didinga istorija“?¹

Rimvydas Petrauskas: Minėtoje diskusijoje neatitikimą tarp akademinės bendruomenės mąstymo ir visuomenės istoriškumo traktavau kaip savotišką paradoksą. Žvelgiant į situaciją iš 2013-ųjų metų perspektyvos galima pasakyti, kad kai kuriais atžvilgiais minėta atskirtis išlieka, o gal net ir gilėja. Pastaroji situacija klostosi dėl vienos labai paprastos priežasties. Nors apie akademybę mes dar kalbėsime, galima konstatuoti, jog lietuvių istoriografija ganėtinai dinamiškai vystosi, o visuomenės istoriškumo formos beveik nekinta. Nors šį paradoksą, tikriausiai, privalome suvokti kaip neišvengiamybę, tuo pat metu būtų klaida į jį nekreipti dėmesio. Istorikai privalo nuolat mąstyti apie tai, kaip jiems pavyksta palaikyti dialogą su visuomene; ar ši sužino apie mūsų darbo rezultatus; kiek jie geba paveikti sociu-

¹ Istorikas – dabarties istorinės sąmonės ekspertas? // Kultūros barai. 2005, Nr. 11, p. 2.

mo savivoką. Kita vertus, kai kurie dalykai mane nuteikia optimistiškai ir apie juos derėtų bent jau trumpai užsiminti. Turiu omenyje ne tik sparčią naujų istoriografijos formų raidą, bet ir sėkmingus istorikų komunikacijos su visuomene pavyzdžius. Kadangi pastaruoju metu internetas tampa vis svarbesnė informacijos sklaidos bei visuomenės nuomonės formavimo erdvė, reikėtų pabrėžti, kad lyderiaujantys internetiniai dienraščiai (išskyrus portalą „Delfi“) turi labai neblogai rengiamus istorijos populiarinimo skyrius, kuriuose skelbiami interviu su istorikais arba publikuojami jų parašyti tekstai. Kartais praeities tyrinėtojai patys imasi istorijos populiarinimo virtualioje erdvėje darbo. Man asmeniškai teko prisidėti prie sėkmingo ir visuomenės dėmesio susilaukusio tinklalapio „Orbis Lituaniae“, kuriame aktualinama LDK istorija, kūrimo. Žinoma, nepaisant naujų istorikų ir visuomenės bendravimo formų radimosi, jau aptartas atotrūkis tarp „jų“ ir „mūsų“ toliau egzistuoja.

Aurimas Švedas: Tęsiant istorikų ir visuomenės sambūvio temos svarstymą, derėtų prisiminti vieną profesoriaus Egidijaus Aleksandravičiaus įžvalgą: „Istoriografijos tyrinėtojai yra pastebėję vieną praeities supratimo taisyklę, kuri galioja skirtingų visuomenių ir skirtingų epochų interpretacijoms. Ta taisyklė liudija viena: didingiausi praeities vaizdiniai kuriami tada, kai žmonių bendrija (dažniausiai tauta) atsiduria sunkios, beveik neįveikiamos kasdienybės akivaizdoje.“²

Kodėl istorikų ir visuomenės santykių dinamika XXI a. vis dar verčia konstatuoti, jog Jūsų pastebėti dėsningumai dar nėra „išaugta liga“, nors ES klubui priklausančios, demokratiškos šalies kasdienybė tikrai nėra išskirtinai sunki ir komplikuota?

Egidijus Aleksandravičius: Jeigu teisingai pamenu, savąsias mintis apie kompensaci-

nių mechanizmų veiklą rašiau būdamas Kaune, kur beveik kasdien buvo galima išgirsti, kaip garsiai šaukia tėvynės meilės apimti žmonės, vis gviešdamiesi imtis „miesto atstatinėjimo“ darbų. Todėl mano tezės visų pirma buvo skirtos jiems, jokių būdu nesiekiant apibendrinti, esą panašios tendencijos vyrauja visoje Lietuvoje. Akivaizdu, iš kokių kompleksų kyla polinkis į gigantomaniją arba į savęs nužeminimą. Esu įsitikinęs, kad kalbėdami apie praeitį ir apie istoriją kaip apie discipliną, mes staiga užmirštame, kad esame savosios pasaulėžiūros tarnai ir savųjų kompleksų įkaitai, tuo pat metu leisdami pastariesiems prabilti.

Kita vertus, nebuvau linkęs ypatingai dramatiizuoti 2001-aisiais, nesu linkęs to daryti ir 2013-aisiais. Tiesiog kiekvieno Lietuvos miestelio noras susirėsti po pilį suteikė galimybę pažvelgti į tokius siekius su nemenka ironijos doze. Tačiau pasakęs tai esu priverstas konstatuoti ir dar vieną dalyką. Mano giliu įsitikinimu, ne polinkis į gigantomaniją, o savęs nužeminimo pastanga yra vyraujanti srovė mūsų visuomenės gyvenime. Mazochistinis kompleksas nuolat išnyra humoro, ironijos ir ezopinės kalbos formomis mūsų viešojoje erdvėje. O į gigantomanijos apraiškas, kurių pilna Česlovo Gedgaudo arba Jūratės Statkutės de Rosales pseudoveikaluose, siūlau žvelgti su humoru, tolerancija ir, žinoma, empatija. Kartais gal praverstų žvilgtelėti ir į kalendorių, kai suaktyvėja tokių teorijų adeptai – ar ne pilnaties metas?..

Aurimas Švedas: Ironijos ir humoro „ginklus“ siūlau palikti diskusijos pabaigai, tuo pat metu kreipdamasis į profesorių Alfredą Bumblauską (ir visus kitus diskusijos dalyvius) su pasiūlymu rimtai panagrinėti dar vieną problemą... Istorikai, kalbėdami apie lietuvių visuomenės santykį su praeitimi, dažniausiai išvardija tam tikras „bėdas“: fragmentiška ir amorfiška sociumo istorinė atmintis, nebrandi istorinė savimonė. 2005-aisiais mano jau minėtos diskusijos „Kultūros baruose“ metu buvo

² Aleksandravičius Egidijus. Praeities mirazai ir nevisavertiškumo statybos kompleksai // Kultūros barai. 2001, Nr. 12, p. 37.

konstatuota, jog visuomenėje funkcionuoja du naratyvai – „šapokinis“ ir „gudavičinis“, tuo pat metu duodant suprasti, jog būtent antrasis, valingai konstruojamas akademikų, yra lyg „skiepas“ visuomenės istorinei atminčiai³. Deja, 2012–2013 m. kilusi antieuropietišku nuotaikų banga verčia klausti – ar praeities tyrinėtojų cechą turi galimybę žengti kokybiškai naują žingsnį nuo situacijos konstatavimo formuluoju pastarosios kaitos „receptus“? O gal mūsų „receptai“ ir „skiepai“ tiesiog neveikia?

Alfredas Bumblauskas: Aš norėjau į diskusiją įsitraukti pradėdamas nuo pajuokavimo, o diskusijos moderatorius siūlo kol kas į viską žvelgti rimtai... Nepaisant to, laikysiuosi savo išankstinio plano. Edvardas Gudavičius labai sąmoningai pasitraukė iš viešosios erdvės. Tokį jo sprendimą, be jokios abejonės, reikėtų laikyti abejotinos vertės pergale, kurią pasiekė jo oponentai, kurių veikla gausina problemas, trukdančias normaliam istorikų ir visuomenės dialogui. Sutinku su Egidijaus pasakyta nuomone, kad į daugelį dalykų, su kuriais susiduria mūsų profesinė bendruomenė, reikėtų žvelgti pasitelkus humorą. Kaip antai, kai man skambina žurnalistai ir siūlo užmegzti neakivaizdinę polemiką su kokios nors paraistorinės koncepcijos kūrėju arba plėtotoju, aš visada atsakau, jog esu labai užsiėmęs, nes su savo studentais dirbuojuosi prie „Kvailysčių enciklopedijos“ (mes tikrai tokią sudarinėjame!), į kurią pastarasis asmuo jau yra įtrauktas. Paprastai, išgirdęs tokį pareiškimą, žurnalistas nebekankina manęs prašymais rimtai komentuoti kažkieno parašytus ar pasakytus niekus. Panašiai juokauju kai į mane su kokiais nors abejotinos mokslinės vertės klausimais, idėjomis ar pasiūlymais kreipiasi žemaičiai. Kita vertus, ar visuomet problemas galima išspręsti pajuokavimais? Juk dažnu atveju paraistorinės koncepcijas konstruojantys ir ginantys asmenys nesupranta humoro. Maža to, paprastai jie

yra netolerantiški kito nuomonei ir agresyvūs!

O kai madas pradeda diktuoti agresyviuos vidutinybės, turime konstatuoti, jog Danijos karalystėje kažkas negerai... Konkrečioms negerovėms spręsti istorikai turi ieškoti „vakcinų“ arba „vitaminų“. Tačiau jie ne visuomet padeda arba jų poveikis būna ne toks jau efektyvus ir ilgalaikis. Todėl, mąstydamas apie istorikų ir visuomenės sąveikos lauke kerojančias problemas, kartais esu linkęs konstatuoti, jog mes dirbame Sizifo darbą. Kita vertus, tikriausiai tokia jau yra mūsų bendruomenės dalis – neatsižvelgdami į nieką, privalome ugdyti kritinį mąstymą. Jeigu mes to, nepaisant visų nesėkmių, nedarysime – su istorikais bus elgiamasi ne kaip su subjektu, o kaip su objektu.

Darius Staliūnas: Aš norėčiau grįžti prie Rimvydo pasakytų minčių. Reiškiny, kurį šiuolaikiniai teoretikai vadina atminties kultūra, nekinta greitai. Kaip pavyzdį galėčiau paminėti akademinio pasaulio ir visuomenės santykį su Holokaustu. Didžioji mūsų akademinės bendruomenės dalis su problemomis, kurios anksčiau kildavo reflektuojant šį reiškinį, susitvarkė. O visuomenės požiūris į Holokaustą vis dar yra komplikotas. Situaciją dar labiau apsunkina tokių asmenų kaip Dovidas Katzas arba Efraimas Zuroffas, reikalaujančių itin dinamiškos lietuvių visuomenės savimonės kaitos, veikla. Taigi, viena vertus – situacija nėra tragiška, be to, ji kinta. Tačiau tuo pat metu istorikai neturėtų visko palikti savieigai ir privalo užsiimti tuo, apie ką prieš kelias akimirkas kalbėjo Alfredas Bumblauskas, o būtent – kritinio mąstymo ugdymu.

Arūnas Gumuliauskas: Mes gyvename vartotojiškoje visuomenėje, kuriančioje palankias sąlygas vidutinybių klestėjimui bei saviraiškai. Todėl pastarųjų pilna mūsų viešojo erdvė. O istorikams, besirūpinantiems savųjų idėjų sklaida, jau neužtenka būti vien tik puikiais mokslininkais. XXI a. situacija reikalauja išmanyti elementarius informacijos vadybos principus. Tuo tarpu mūsų bendruomenė nėra

³ Istorikas – dabarties istorinės sąmonės ekspertas?, p. 6.

itin išprususi šiuose dalykuose. Rimvydas kalbėjo apie internetinę terpę, kurioje istorikai yra matomi ir kartais patys sugeba pritraukti visuomenės dėmesį įdomiomis bei prasmingomis mokslo populiarinimo iniciatyvomis. Tačiau šalia internetinės erdvės dar yra televizinė realybė, kurioje, vidutinio statistinio lietuvių nuomone, egzistuoja vienas Bumblauskas. O kitiems istorikams sunkiai pavyksta rasti kelių į įvairias televizijos laidas.

Aurimas Švedas: Profesorius Arūno Gumuliausko pastaba apie nepakankamai istorikų įvaldytą savųjų žinių vadybos meną skatina mane žengti į kitą, mūsų diskusijai nepaprastai svarbų, istoriko ir politikos sąveikos lauką. Šiame lauke nuolat gimsta įvairios idėjos, kaip reiktų panaudoti istorikų žinias, o kartais – ir pačius istorikus. Kita vertus, kiek tos idėjos priklauso taktikos, o kiek – strategijos lygmeniui? Kitaip sakant – ar šiandien egzistuoja istorinės politikos formavimo strategija? Ar istorikų bendruomenė prisideda prie tos strategijos kūrimo?

Rimvydas Petrauskas: Kuo mažiau visuomenė skaito istorikų darbus, tuo labiau politiškai domisi istorija. Anksčiau buvo galima justi didelį Užsienio reikalų ministerijos susidomėjimą mūsų darbais, vėliau tokių dėmesį ėmė rodyti Krašto apsaugos ministerija. Tikriausiai ne vienas suvažiavimo dalyvis yra girdėjęs apie pastarojoje ministerijoje dirbančių analitikų suformuluotą pasiūlymą Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę vadinti „karalyste“. Istorikai šiuo atveju daug diskutavo ir pateikė argumentų, kodėl taip daryti nevertėtų. Taigi, politikų dėmesį mūsų bendruomenė jaučia. Viena vertus, tai džiugina, nes politikai tam tikra prasme irgi reprezentuoja visuomenę. Kita vertus, kyla klausimas – kiek ir kaip istorijos politikos lauke turi dalyvauti istorikas? Man pačiam ne kartą yra tekę pasisakyti Krašto apsaugos ministerijoje rengtose diskusijose. Tačiau kiek istorikų pateikiami argumentai yra išgirstami politikų? Mano patirtis rodo, kad istorikai tikrai ne vi-

suomet yra išgirstami, todėl pasiekti abipusio supratimo dažnu atveju nepavyksta.

Alfredas Bumblauskas: Kažkokia istorijos politika, be jokios abejonės, egzistuoja. Ji dažniausiai pasireiškia kai mūsų politikai ima ieškoti sąlyčio taškų su įvairiais, konkrečiose situacijose aktualintais, dalykais. Paprastai tokiais atvejais yra nusitverama kokios nors naftalino dvelkiančios koncepcijos ir imama dalyvauti primityvaus patriotizmo lenktynėse, kurias nuolat mūsų viešojoje erdvėje inicijuoja arba palaiko įvairios žiniasklaidos priemonės.

Tokią situatyvią ir intelektualiai seklią istorijos politiką įgyvendinantys asmenys dažniausiai studijų metais būna perskaitę ne itin daug fundamentalių istorikų tekstų, tačiau, nepaisant to, jie turi tvirtą nuomonę visais klausimais.

Visos šios aplinkybės leidžia konstatuoti, jog pastaroji istorijos politika (kurioje istorikai neturi aiškaus vaidmens) man asmeniškai visiškai nėra priimtina. 1998-aisiais metais Kultūros ministerijoje gąsdinau Romualdą Ozolą „informaciniais baltarusių tankais, kurie važiuoja į Vilnių“ ir tuo pat metu kalbėjau apie gyvą poreikį atlikti nuolatinį baltarusių viešosios erdvės ir joje vykstančių idėjų generavimo bei transformavimo procesų monitoringą. Taip pat turėtume dėmesingai stebėti Izraelio viešąją nuomonę (apie tai Darius jau užsiminė). Mums turėtų būti aktualu, o kas gi vyksta Lenkijos viešojoje erdvėje. Juk joje iki šiol aktyviai reiškiasi Romano Dmowskio šalininkai. Akivaizdu, kad turime problemų su Rusija, tačiau apie tai ne itin galvojama.

Taigi, mums reikia istorijos politikos, kuri padėtų identifikuoti, stebėti svarbius procesus, vykstančius mano išvardytų šalių viešosiose erdvėse, ir reaguoti į juos. Tačiau niekas nesima to darbo. Mūsų visuomenė nuolat susiduria su tokiais veiksmiais, kurie yra vertintini kaip informaciniai karai, nukreipti prieš Lietuvos valstybę ir sociumą. Mažų mažiausia ką šiuo atveju turėtume padaryti, tai stebėti aikštę, kurioje vyksta mano minėti dalykai.

Darius Staliūnas: Po Alfredo Bumblausko pasisakymo mums atsivėrė itin platus problemų ir klausimų, kaip tas problemas turėtume spręsti, spektras. O Aurimas, jeigu teisingai supratau, visų pirma teiravosi apie istorijos politikos, nukreiptos į vidinį valstybės gyvenimą, ypatumus. Išgirdus šį klausimą pirmoji mano reakcija buvo tokia: „Ne, aš istorijos politikoje nedalyvauju, todėl ir neturiu ką pasakyti šiuo klausimu!“ Tačiau po akimirkos prisiminiau, kad man, kaip Istorijos instituto direktoriaus pavaduotojui, dažnai tenka dalyvauti įvairių komisijų darbe. Taigi, išvengti sąlyčio su istorijos politikos sfera istorikams dažniausiai nepavyksta ir, tikriausiai, niekada nepavyks. Tą patį galiu pasakyti ir apie save. Kita vertus, esu tikras, kad šioje sferoje istorikas turėtų atlikti eksperto, o ne politiko vaidmenį. Dar kitaip pastarąją alternatyvą galima išreikšti panaudojant mokslininko ir propagandisto priešpriešą.

Arūnas Gumuliauskas: Jau minėjau, kad mums trūksta vadybiškumo gebėjimų. Svarstant istorikų ir politikos santykio problemą dar galėčiau papildyti savo pirmąjį pasisakymą pažymėdamas, jog taip pat įžvelgiu tarptautiškumo ir visuomeniškumo pastangų stygių. Apie nepakankamo mūsų istorijos mokslo tarptautiškumo sukuriamas problemas dabar plačiau nekalbėsiu, nes ne šį klausimą svarstome. Tuo tarpu istorikų nesugebėjimas būti visuomeniškais aiškiai susisieja su istorijos politikos dalykais. Ar mums tikrai trūksta visuomeniškumo? Pabandysiu į tą klausimą atsakyti pateikdamas vieną pavyzdį. Keletą dienų klausiausi istorikų suvažiavime skaitomų pranešimų ir turiu konstatuoti, kad nemenka jų dalis buvo parengti taip, kad būtų įdomūs ir suprantami pačiam prelegentui ir keliems jo kolegoms. Apie kokį santykį su visuomene šiuo atveju galima kalbėti? O jeigu mes vis dar neišmokstame kalbėti taip, kad būtume įdomūs ir išgirsti, tai, be jokios abejonės, kyla problemų ir atsidūrus istorijos politikos lauke.

Egidijus Aleksandravičius: Norėčiau grįžti prie mums užduoto klausimo formuluo-tės: Ar šiandien egzistuoja istorinės politikos formavimo strategija? Ar istorikų bendruomenė prisideda prie jos kūrimo? Į pirmąjį klausimą galiu atsakyti labai paprastai: Ne, tokios strategijos nėra. Ir ačiū Dievui, kad nėra! Juk problemas sudaro ne kokių nors strategijų egzistavimas arba jų nebuvimas. Mano giliu įsitikinimu, svarbiausias dalykas, kuo turėtume rūpintis, tai tam tikrų *fair play* – sąžiningo žaidimo taisyklių ir principų išgryninimu bei jų gyvybingumo palaikymu. Sutinku su Dariaus Staliūno suformuluota alternatyva: Kas esame? Mokslininkai ar propagandistai? Nors gebėjimas propaguoti visuomenei savuosius atradimus ar idėjas, mano nuomone, nėra toks jau blogas dalykas. Problemos prasideda tuomet, kai istorikas dalyvauja kokios nors komisijos ar komiteto darbe, kur imamasi spęsti – Kokia praeitis buvo? Kaip ją derėtų vertinti? Kas tie mūsų praeities „blogieji“ arba „gerieji“ personažai?

O grįždamas prie *fair play* aspekto, norėčiau pabrėžti, kad padoriai veikiantis istorikų cechasis vis dėlto turėtų pasiekti sutarimą – vienos tiesos mes, greičiausiai, niekada neišgryninsime. Todėl mums labai svarbu susitarti dėl tam tikrų principų arba taisyklių, kurių laikydamiesi privalome dirbti ir dalytis savosiomis patirtimis, tuo pat metu atsisakydami pretenzijų iš istorijos daryti politiką. Esu įsitikinęs, kad istorikui iš tiesų pakanka dirbti tyrinėtojo darbą ir dalytis savo idėjomis, tuo pat metu tikintis, jog kažkam jos pasirodys vertos dėmesio. Žavesys, smalsumas, prasmės paieška – štai kas (visai ne istorijos politikos imperatyvai) turėtų skatinti istoriką dirbti. Juk blogiausia, kas galėtų ištikti mus, tai beprasmybė ir nuobodulys. Man asmeniškai „informaciniai baltarusių tankai“ yra antroje „grėsmių skalės“ vietoje. Esu tikras, jog istorikų tekstai turėtų visų pirma padėti išvengti beprasmybės ir nuobodulio kuriamų spąstų bei tuo pat metu padėti įsiskaidinti

šiam gyvenime. Žinodamas savo vietą gyvenime žmogus visai kitaip reaguos į visokius bandymus iš pašalės manipuluoti istorija.

Užbėgdamas į priekį ir žvelgdamas į diskusijos dalyviams išsiųstus klausimus, perskaitysiu dar vieną Aurimo suformuluotą problemą: „Istorikai ir politikai kuria skirtingą santykį su istorija, todėl visiškai natūralu, kad istorikų konfliktai su politikais yra neišvengiami. Lygiai taip pat neišvengiamas yra politikų siekis manipuluoti istorikais. Ką rodo Nepriklausomybės metų patirtis? Ar lietuvių istorikams užtenka drąsos, įžvalgumo ir moralinio tvirtumo patekus į istorijos politikos lauką, kuriame mus neretai bando paversti istorijos politikos objektais?“ Klausimas iš tiesų kietas. Tačiau aš į susiklosčiusią situaciją žvelgiu optimistiškai ir galiu konstatuoti, jog mūsų cechas istorijos politikos iššūkių akivaizdoje atrodo tikrai neblogai. Kuo remdamasis formuluoju tokią išvadą? Vytauto Didžiojo universitete dirbančio Rūsčio Kamuntavičiaus įtraukimas į žiniasklaidos kuriamą skandalo epicentrą ir mūsų akademinės bendruomenės reakcija leidžia man konstatuoti, kad istorikų cechas suvokia keletą dalykų: mes turime akademinę laisvę ir, jei reikia, privalome ją ginti. Beje, prieš porą metų teko dalyvauti vieno akademinio žurnalo, skirto Europos istorijai, redakcijos inicijuotoje diskusijoje apie istorikų situaciją valdžios spaudimo akivaizdoje. Tuo metu teigiau, kad Lietuvoje tiesiog negali taip būti, kad kas nors iš valdžios galėtų pradėti istorikams aiškinti, kaip reikia „teisingai“ kalbėti apie praeitį. Mano minėtas Rūsčio užsipuolimas buvo pirmasis bandymas įžengti į mūsų akademinės bendruomenės kompetencijų ir laisvės lauką, tačiau manau, kad tas bandymas baigsis nesėkmingai.

Darius Staliūnas: Nenorėčiau su Egidijumi sutikti, kad mums nebandoma diktuoti tam tikrų „žaidimo taisyklių“ ar nemėginama aiškinti, kaip privalėtume kalbėti apie praeitį. Kad mūsų diskusija nepavirstų tuščiažodžiaavimu, galiu pateikti pavyzdį, susijusį su dokumentų

rinkiniu „Antrasis pasaulinis karas ir Lietuva“⁴, kurio tiek pirmas, tiek antras tomas susilaukė ir politikų, ir šalia jų arti esančių žmonių puolimo. Pirmuoju atveju pasirodė valdžiai itin artimo žmogaus recenzija, kurioje siūlyta susidoroti su institucija, išleidusia šią knygą⁵. Antruoju atveju buvo publikuota recenzija knygai dar nepasirodžiusi. Šią recenziją perskaitę žmonės atėjo knygos pirkti, nors, kaip minėjau, ji dar nebuvo pasirodžiusi. Beje, recenziją parašė įtakingas Lietuvos politikas. Taigi, bandymų mums aiškinti, kaip ir ką turėtume daryti, esama. Tačiau bent jau kol kas tokių „intervencijų“ pasekmės nėra skaudžios. Tiesa, antrasis dokumentų rinkinio tomas išvydo šviesą kiek vėliau, nei tikėjomės. Kita vertus, jokios didesnės žalos knygai nebuvo padaryta.

Šis pavyzdys rodo, kad mūsų profesinė bendruomenė turi pakankamai tvirtą stuburą ir sugeba atsilaikyti prieš įvairius politikų bandymus kištis į istorikų darbą.

Aurimas Švedas: Kalbant apie istorijos politiką reikia minėti ne tik vidinį, bet ir išorinį jos „matmenį“ arba kitaip – istorijos politika neretai tampa tarptautinės politikos įrankiu. Tarpukario epochos istorikų bendruomenė dirbo Vilniaus – Varšuvos – Maskvos – Berlyno įtampų lauke. XXI a. pradžioje tenka konstatuoti, jog iš minėto įtampų lauko dingo tik Vilniaus – Berlyno priešprieša. Kaip likusios ir neretai netgi stiprėjančios įtampos tarp Vilniaus ir Varšuvos arba Vilniaus ir Maskvos veikia mūsų bendruomenės situaciją?

⁴ СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Т. 1 СССР и Литовская республика (март 1939–август 1940 гг.). Vilnius: LII leidykla, 2006; СССР и Литва в годы Второй мировой войны Т. 2. Литва в политике СССР и в международных отношениях (август 1940–сентябрь 1945 гг.). Vilnius: LLI, 2012.

⁵ *Šmulkštys Julius*. Istorija ir istorikai // Akiračiai. 2007, Nr. 7, p. 2.

⁶ *Landsbergis Vytautas*. Sukruto neobolševikai // Lietuvos žinios. 2010, gruodžio 4.

Darius Staliūnas: Į šį klausimą galiu atsakyti labai paprastai: iš tiesų, negalima užsimerkti ir pradėti kartoti esą „Nieko nevyksta!“ Tačiau esu įsitikinęs, kad klausime įvardytų įtampų akivaizdoje istorikai gali padaryti viso labo vieną dalyką, o būtent – kuo geriau dirbti savo darbą.

Rimvydas Petrauskas: Pastarasis klausimas yra susijęs su tuo, apie ką kalbėjo Arūnas Gumuliauskas. Nenorėčiau sutikti su kolegės pateiktais vertinimais, nes XXI a. mokslo rezultatų tarptautinės sklaidos požiūriu istorikai iš tiesų yra unikaliai geroje situacijoje. Kalbėdami apie savuosius kaimynus ir jų pastangas veikti istorijos politikos lauke galime konstatuoti tą patį – Lietuvos istorikai dirba gana aktyviai ir yra matomi. Kiek yra bendrų konferencijų su lenkais ir baltarusiais? Su rusais gal kiek mažiau, tačiau dialogas vis tiek vyksta. Žinoma, galima klausti – kiek mūsų darbai ir jų sklaida tarptautiniu lygmeniu veikia aktualiąją politiką? Manau, kad tam tikras poveikis yra. Ypač jeigu žvelgsime į Lietuvos ir Lenkijos santykius. Šiuo atveju istorikai dažnai atlieka ekspertų vaidmenį ir taip padeda politikams formuoti pozityvią darbotvarkę.

Aurimas Švedas: Keliaukime į kitą mūsų diskusijos plotmę – „Istorikas ir akademijė“. Pirmojo istorikų suvažiavimo metu, rodos, 4 ar 5 kartus buvo cituojamos Zenono Ivinskio mintys („Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar“), pasakytos 1939 m. apie Lietuvos istorijos tyrinėtojų bendruomenę kaip egzistuojančią be aiškių orientyrų ir veikimo gairių, o apie istorikus – kaip apie žmones, besikrapštančius šalia didelės krūvos ir nematančius, kas yra už jos⁷. Antrojo istorikų suvažiavimo metu bent jau aš negirdėjau, kad kas nors prisimintų minėtą Ivinskio citatą. Ar tai reiškia, kad istorikų bendruomenė pagaliau persirgo tam tikras, dar tarpukariu apnikusias, „ligas“? Pagaliau įgi-

jome strateginį suvokimą – ko siekiame kaip bendruomenė? O gal tiesiog atsisakėme tokių pretenzijų?

Rimvydas Petrauskas: Kai tarpukariu Zenonas Ivinskis formulavo ką tik minėtą tezę, Lietuvoje buvo vos dvidešimt aktyviai dirbančių tiriamųjų ir pedagoginį darbą istorikų. O 2013-aisiais vykusio istorikų suvažiavimo metu vienos sekcijos darbe kai kada dalyvavo dvidešimt, o kartais ir penkiasdešimt praeities tyrinėtojų. Mūsų bendruomenė labai smarkiai išaugo ir pasikeitė, tapo itin įvairi. Todėl būtų ganėtinai naivu tikėtis, kad mes galėtume dirbti, orientuodamiesi į kažkokią bendrą strategiją. Todėl aš sunkiai įsivaizduoju situaciją, kai tokia strategija galėtų rasti XXI a.

Šiuo atveju daug svarbiau įžvelgti ir įvertinti tam tikras tendencijas, išryškėjančias istorikų suvažiavimo darbo metu. Mano nuomone, šiandien pranešimą skaitęs Nerijus Šepetys labai taikliai nusakė istorikų kalbos pokyčius, kurie išryškėja lyginant pirmojo ir trečiojo suvažiavimų darbą. Esu tikras, kad temų formulavimo, pranešimo turinio ir formos prasme, lyginant 2005 ir 2013 metais vykusius suvažiavimus, įvyko didžiulis kokybinis pokytis. Tačiau šios pozityvios transformacijos nebuvo nulemtos kokios nors strategijos įgyvendinimo. Tiesiog tam tikri dalykai nutiko lietuvių istoriografijai nuosekliai vystantis.

Egidijus Aleksandravičius: Pacituotame straipsnyje Ivinskis negailėjo kartėlio savo amžininkams, tačiau užteko viso labo penkerių metų, kad jo požiūris pakistų. Todėl vėliau šis istorikas jau daug švelniau formulavo savo įžvalgas. Tezė apie „krapštymąsi prie krūvos“, akivaizdu, buvo daugiau ar mažiau pašiepianti. Tačiau pabandžius įsigilinti, kas gi kėlė Ivinskiui didžiausią nepasitenkinimą, paaiškėtų, kad jam nerimą kėlė tarp akademikų paplitęs puldinėjimas nuo temos prie temos; sisteminių tyrimų, kurie būtų nepriklausomi nuo poreikio reaguoti į lenkų, rusų arba vokiečių istorijos mokslo iššūkius, nebuvimas; sintezės arba

⁷ *Ivinskis Zenonas.* Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar // LKMA Suvažiavimo darbai. t. III. Roma, 1972, p. 341.

bendrojo kurso stygius. Akivaizdu, kad visi šie Ivinskio kritinės refleksijos išprovokavę lietuvių istoriografijos slenksčiai yra jau seniai peržengti: turime pakankamai daug sisteminių tyrimų ir mokyklų užuomazgų; pavyko subrandinti tikrai nemažai vertingų idėjų, kurios yra visiškai nepriklausomos nuo įvairių užsienio centrų kuriamos konjunktūros; kai kurie mūsų bendruomenėje vykdomi intelektualine prasme originalūs tyrimai geba pasiekti teorinio apibendrinimo lygmenį. Dar vienas aspektas – sintezės. Dabar mes turime net keletą autorių bendrųjų pasakojimų, kurie skirtingai, tačiau be pretenzijos į galutinę tiesą interpretuoja mūsų praeitį. Teliaka rinktis, kuris požiūris artimesnis, skaityti ir gilintis. Beje, šiuo metu jau netgi galima sau leisti neskaityti tų autorių, kurių koncepcijos yra nepriimtinos ir, nepaisant to, vis tiek turėti pasirinkimo galimybę.

Beje, šias slinktis yra pastebėję lenkai. Tas pats Piotras Łossowski jau, rodos, prieš dešimt metų yra viešai išreiškęs savo nusistebėjimą, kaip greitai įvyko mūsų istoriografijoje tam tikros reikšmingos permainos. Manychiau, kad istoriografijoje susiklostė panaši padėtis kaip krepšinyje – esame apsėsti istorijos ir tai, mano nuomone, visai neblogai.

Alfredas Bumblauskas: Keletas minčių apie strategiją ir jos nebuvimą. Čia nuskambėjo vertinimas, esą visai gerai, kad jos nėra. Žinoma, šiuo atveju svarbu tai, kaip strategija yra suvokiama. Ką tik baigiau tekstą apie Jerzy'o Giedroyc idėjas ir jų vaidmenį mūsų gyvenimui. Laikausi nuomonės, kad turėtume šiam lenkų intelektualui pastatyti paminklą dėl daugelio dalykų. Plačiau nesigilindamas į klausimą, kuo mums yra svarbus J. Giedroyc intelektualinis palikimas, norėčiau atkreipti visų dėmesį į jo tezes, suformuluotas kaip savotišką įpareigojimą lenkų istorikams.

Taigi, jums leidus, šias J. Giedroyc tezes dabar ir perskaitysiu:

1) Lenkijos istoriją reikia demaskuoti – privalu pabaigti su tautine hagiografija ir istorinių

metinių šventimu, nes jaunimui jau iki soties visokių „ritualinių šou“; 2) istorikai turi turėti pilietinės drąsos kalbėti lenkams tokius dalykus, kurių jie nenori girdėti arba yra visiškai priešiški nusiteikę prieš tuos dalykus; 3) istorikai turi keisti tautos mentalitetą, nes pačioje Lenkijos istorijoje yra nekintanti tendencija – visokiais būdais silpninti vykdomąją valdžią; 4) reikia perorientuoti „istorinę optiką“ – šiandieninė Lenkijos istorinė politika yra nukreipta į Vakarus, o privalu turėti aiškią Rytų politiką. Lenkija turėtų būti kertiniu akmeniu, jungiančiu šiuos du pasaulius, nes jos pozicija bus vertinama visų pirma matant Lenkijos vaidmenį Rytuose. Istorografijos vaidmuo atliekant tą uždavinį yra milžiniškas; 5) istoriografija yra kolektyvinė tautos atmintis, tačiau ji turi užsiimti ne tik praeities priminimu ar ne tik jos šaknų dabartyje identifikavimu ir aptarimu, bet ir tam tikra prasme tapti perspektyvia sąmone, kad gebėtų nurodyti ateities iššūkius ir visuomenės siektinus tikslus.

Man šios J. Giedroyc idėjos nusipelno „strategijos“ vardo.

Darius Staliūnas: Norėčiau reaguoti į tai, ką pasakė Alfredas Bumblauskas. Esu įsitikinęs, kad kiekvienas istorikas turėtų daryti daugumą tų dalykų, apie kuriuos kalbėjo J. Giedroycas. Šiuo atveju nereikia net strategijos su paeiliui išvardytais tikslais formulavimo.

Aurimas Švedas: Šios diskusijos metu nuskambėjo tezė, jog mūsų bendruomenės brandą ir jos laimėjimus išreiškia vienas kitą kvestionuojančių, neigiančių, papildančių naratyvų, kuriuos konstruoja įvairūs mokslininkai arba mokyklos, egzistavimas. Kita vertus, negaliu neprisiminti vis atsklindančių kai kurių politologų raginimų imtis kurti unifikotą didįjį naratyvą, kurio esą reikia jaunajai kartai, besimokančiai mokyklose. Ar iš tiesų, rengdami istorijos mokymo programas, kuriose akcentuojamas probleminis mąstymas, istorikai ir mokytojai prisideda prie suskilusio mąstymo asmenybių formavimo(si) ir nusiša-

lina nuo aiškių egzistencinių gairių konstravimo darbo?

Egidijus Aleksandravičius: Aurimai, bet juk yra ir protingų politologų... Juk ir šioje salėje yra žmonių, kurie žiniasklaidoje būtų, tikriausiai, pristatomi kaip politologai, tačiau šiandien jie yra su mumis. Taigi, dalis mūsų politologų patys yra istorikai. Kai kas net, neabejoju, galėtų pasakyti, kad geriausi politologai yra kartu ir istorikai. Kiti, savaime aišku, ginčytų šią tezę. Tačiau grįžtant prie paties klausimo galima sutikti, kad toks raginimas iš dalies yra teisėtas. Čia nuo politologų galėčiau peršokti prie dalykų, apie kuriuos kažkada yra prabilęs Darius Kuolys. Jis tiesiai klausė mūsų: „O kokius pasakojimus kursime ir skleisime? Ką pastarieji pasakojimai reikš mūsų visuomenei?“

Tikriausiai niekas iš mūsų nesiginčys su teze, jog bendrųjų, konsoliduojančių naratyvų reikia. Juk ir mes patys sakome, kad tautinė bendrija geriausiu atveju yra bendros atminties telkiama žmonių grupė, net jeigu konsoliduojantį vaidmenį šiuo atveju atlieka asmenybės, panašios į karalių Artūrą ar Palemoną. Žinoma, mano pasvarstymai čia yra bendro pobūdžio, nes aš tiesiog nežinau, kas iš politologų ir kokia forma pasakė minėtus priekaištus istorikams. Manau, kad daug blogiau yra tuomet, kai patys politologai pereina nuo raginimų kurti konsoliduojantį naratyvą prie jo konstravimo pastangų.

Rimvydas Petrauskas: Aš norėjau pasakyti beveik tą patį, ką čia suformulavo Egidijus. Kita vertus, man kartais klausantis intelektualų kalbų susidaro įspūdis, jog kai kas iš jų gyvena vadovaudamiesi taisykle: „Kuo Lietuvoje blogiau – tuo geriau.“ Kaip jau šiandien kalbėjome – lietuvių istoriografija tampa vis įvairesnė; mes kuriame vis naujus naratyvus ir publikuojame šaltinius, kuriuose esantys dokumentai pagrindžia minėtų naratyvų egzistavimą. Matant visą šią įvairovę gali kilti mintis, kad jungiančio naratyvo mums reikia. Tačiau

aš čia pat dalijuosi abejone – ar tikrai būtina imtis to išskylančio virš kitų naratyvų konstravimo? Ir dar vienas klausimas – net jeigu toks naratyvas būtų sukurtas, kiek jis būtų visuomenei įdomus, aktualus, priimtinas?

Darius Staliūnas: Bijau, kad Egidijus Aleksandravičius yra pernelyg geranoriškas kai kurių politologų atžvilgiu. Beje, jis ir pats prisipažino, kad greičiausiai į jo akiratį nepateko tie tekstai, kuriuos omenyje turi Aurimas Švedas. Šiuo atveju kalbame apie Lietuvos mokslo tarybos (kas man asmeniškai labai keista) finansuotą mokslinį projektą, kurio autoriai politologai suformulavo maždaug tokią idėją: „Tegu istorikai mums duoda medžiagą, o mes paaiškinsime, kaip reikia rašyti ir kalbėti apie praeitį.“ Atsižvelgus į tai, kas formuluojama kelių šiame projekte dalyvavusių politologų kituose tekstuose, aktyviai skelbiamuose įvairiose žiniasklaidos priemonėse, man pasidaro sunku rasti skirtumų tarp to, ką kažkada darė Juozas Žiugžda, ir to, ką XXI a. ketina daryti politologai, pasišovę reitinguoti, kurie istorikų kuriami naratyvai yra geri, o kurie – blogi.

Alfredas Bumblauskas: Aš tuos politologus, kurie gviešiasi į tiesos monopolį, vadinu „cenzoriais“. Man teko su jais bendrauti rengiant vieną sintezę. Tuosyk pavyko atsilaukyti ir apginti savąsias idėjas. Kai mane ėmė mokyti, kaip buvo su tautiškumo raida LDK, aš saviesiems „cenzoriams“ atsakiau maždaug taip: „1697 metais mes patys perėmėme lenkų kalbą. Be to, ji buvo perimta ne lietuvių, o gudų kalbos sąskaita.“ Kaip supratau iš reakcijos, jiems buvo nežinomas šis faktas ir daugiau mano rengiamo teksto atžvilgiu pastabos nebuvo formuluojamos.

Egidijus Aleksandravičius: Aš kalbėdamas apie bendrųjų naratyvų poreikį ir politologų pretenzijas juos konstruoti iš tiesų nesiorientavau į konkrečių asmenų tekstuose, apie kuriuos minėjo Darius Staliūnas, iškeltas idėjas. Viena vertus, esame laisva visuomenė ir tenka pripažinti teisę įvairiems žmonėms kurti

savuosius naratyvus apie praeitį. Net ir tuomet, kai tie naratyvai prasilenkia su sveiku protu. Kita vertus, reikia labai atidžiai stebėti, ar galia nepradedama naudoti kokių nors „tiesos monopolio“ kūrimui. Čia ypač svarbu, kad ta galia nepradėtų reikštis vadovėlių rašymo plotmėje. Na ir dar vienas aspektas – kvestionuodami politologų pretenzijas ateiti ir „apibendrinti“, neturime pamiršti dar vieno dalyko. Istorikams taip pat nepriklauso kalbėjimo apie mūsų praeitį monopolis. Aš matau, kaip įdomiai dirba ir prisideda prie tam tikrų istorijos problemų nagrinėjimo literatai; tikiuosi, artimiausiu metu įvyks kas nors įdomaus dokumentinės prozos rašymo srityje; taip pat laikiu proveržio ir kino produkcijos sferoje, be kurios mes tuoj pat prarasime *facebook'o* ir *iPad'ų* auditorijos dėmesį.

Aurimas Švedas: Diskusijai artėjant prie pabaigos norėčiau dar kartą grįžti prie istoriko ir visuomenės dialogo problemos. Istorinis pasakojimas atlieka praktinio gyvenimo orientavimo funkciją. Kokį „socialinį užsakymą“ praeities tyrinėtojų cechui formuoja lietuvių sociumas XXI a.? Ar mes uždedame ranką ant „visuomenės“ pulso? Ar tarp istorikų yra pakankamai žmonių, kurie yra įgiję viešojo intelektualo statusą ir gali būti tiek visuomenės istorinės sąmonės ekspertai, tiek sociokultūrinio bei sociopolitinio gyvenimo kritikai?

Alfredas Bumblauskas: Man šis klausimas atrodo sudėtingas. Tačiau jį puikiai išsprendė Dainora Pociūtė savo studijoje „Maištininkų katedros“⁸. Beskaitydamas tą knygą suradau tezę, jog Abraomas Kulvietis yra sąžinės išradėjas lietuvių kultūroje. O kas yra sąžinė? Lietuvių kalbos žodynas pateikia apibūdinimą, esą tai yra „jausmas“. Nieko panašaus! Lotyniškai sąžinė yra „*conscientia*“ arba „žinojimas kartu“. Įsisąmoninus pastarąją sąžinės apibrėž-

tį elito atsakomybė už savąją visuomenę yra pradedama traktuoti kaip žinojimas, jog esama kartu su ja. Aš sunkiai įsivaizduoju, kaip žmogus galėtų suformuluoti kokį nors užsakymą istorikų cechui. Suvokiant tai reikėtų grįžti nuo visuomenės prie bendruomenės reikalų ir klausti: Ar mes patys gebame tarpusavyje susišnekėti, ar ne? Kartais man atrodo, kad istorikai ir visuomenė ne visada susišneka. Ypač mane stebina „archeologinės kalbotyros“ apraiškos, kurios adeptai gali, pažvelgę į mūsų protėvių griaučius, pasakyti, kokia kalba kalbėjo prieš keletą šimtmečių ar net tūkstantmetį miręs žmogus. Todėl daug svarbiau yra ne tiek laukti iš visuomenės signalų, ko ji iš mūsų nori, kiek bandyti susikalbėti. Ir, kas ne mažiau svarbu, istorikai dažnu atveju turi ir stengtis galvoti už tą pačią visuomenę.

Egidijus Aleksandravičius: Man atrodo, kad istorikų suvažiavimo eiga puikiai atskleidžia vieną dalyką: istorikai turi ne tiek stengtis matuoti visuomenės pulsą, kiek nuolat tikrinti savąjį. Mes juk esame visuomenės dalis, todėl savistaba, tikriausiai, galėtų padėti suvokti ir kas dedasi už mūsų namų sienų. Mes esame gyvi ir iš praeities visų pirma rankiojame tai, kas mums patiems yra egzistenciškai svarbu. Aš tikiuosi, kad giluminis kilnesnės individualizacijos procesas mūsų laike neįstrigs ir mes patys sau atsakydami į klausimą, kas praeities stebėsenoje mums sukuria prasmes, tuo pat metu atliepsime ir į visuomenės, kurios dalis esame, poreikius. O mūsų atsakomybę visomenei, apie kurią ką tik kalbėjo Alfredas, iš tiesų palaiko idealizmas ir moralinis jautrumas, kurio atsargas kiekvienas mūsų turėtų saugoti. Ir dar vienas dalykas. Istorikai, sąmoningai atsisakydami savo visažinystės galių, vis dėlto turi mokytis klausytis kitų. Apie tai savo pranešime, Aurimai, neseniai kalbėjai pats. O žmonėms visų pirma svarbios jų asmeninės istorijos ir asmeninis santykis su bėgančiu laiku. Kai tapsime jautresni tam, kas iš tiesų žmonėms svarbu, pavyzdžiui, penktokų ar šeštokų

⁸ Pociūtė Dainora. Maištininkų katedros: Anks-tyvoji reformacija ir lietuvių–italų evangelijų ryšiai. Vilnius: Versus Aureus, 2008.

istorijos pamokose, pamažu bus galima priartėti ir prie visuomeninio konsensuso. O tokio konsensuso iš tiesų reikia, kad, tarkim, per daugiau nei dvidešimt metų istorikų atlikti fundamentalūs Holokausto Lietuvoje tyrimai taptų skaitomi mūsų visuomenės.

Taigi, turime kalbėti apie nuolatinį darbą, bandymą išgirsti visų pirma save ir kitus bei labai atsargų pamokslavimą.

Negaliu užmiršti vienos diskusijos Oksfor-

do universitete apie trauminių temų edukaciją. Jõrnas Rõsenas šioje diskusijoje suformulavo tokią tezę: jeigu mes 16 metų jaunuoliui papasakosime apie Holokaustą viską taip, kaip iš tikrųjų buvo, tai tokio mūsų poelgio pasekmės prilygs Holokaustui. Tokie tad yra mūsų cecho iššūkiai, į kuriuos turime atliepti.

Aurimas Švedas: Ačiū visiems diskusijos dalyviams už įžvalgas, padėjusias įvertinti lietuvių istoriografijos XXI a. situaciją.

*Spaudai parengė
Aurimas Švedas*